

הומור כאמצעי רטורי בשיח הציבורי ובנאומיו של ברק אובמה

אורלי קיים* ואריה סובר**

תקציר

הומור ופוליטיקה. לכאורה שתי תופעות שלא בהכרח קשורות האחת בשנייה. למעשה, מדובר בשתי תופעות אנושיות שבכל אחת מהן יש משהו מרעותה. הפוליטיקה כמו בקשר זוגי מבוססת על פשרה, על תן וקח. וכמו בזוגיות, הפוליטיקה היא אמנות האפשר. אדם פוליטי זקוק לגמישות מחשבתית כדי לשרוד בתוך העולם הפוליטי. הומור, הינו היכולת הקוגניטיבית הלא שגרתית לתפוס מצב אנושי ברגע מסוים, לנתק אותו ממערכת הערכים הנורמטיבית המקובלת, ולהתייחס אליו באופן יוצא דופן והומוריסטי.

כאן נקודות המפגש בין הפוליטיקה להומור. א - שניהם, גם הפוליטיקה וגם ההומור מבוססים על יצירתיות וגמישות מחשבתית. ב - פוליטיקה היא בין היתר הבעת עמדה. גם הומור הוא הבעת עמדה. כל מצב של הומור הינו הבעת עמדה של זה שצוחק כלפי מושא הצחוק. ג - המשותף בין הומור לפוליטיקה הוא שבשני התחומים נעשה שימוש ברטוריקה; היכולת המילולית והכישרון הקוגניטיבי של הפוליטיקאי מצד אחד ושל מייצר ההומור מהצד האחר, מוצאים פתרונות יצירתיים למצבים חריגים יוצאי דופן. במאמר זה אנו מעוניינים להעמיק את הידע הקיים בנושא השימוש של הומור בפוליטיקה ונפתח בלידתה של הרטוריקה כאמצעי שכנוע פוליטי ביוון העתיקה, ונמשיך בתובנות הקיימות כיום ביחס לפונקציות של ההומור והשילוב שלהן ברטוריקה הפוליטית. מקרה הבוחן שלנו יתמקד בברק אובמה הפוליטיקאי ונשיא ארצות הברית, ובמספר מועמדים נבחרים מתוך הקריירה הפוליטית שלו, כפי שבאו לידי ביטוי בתקשורת.

מילות מפתח: רטוריקה, הומור, ברק אובמה, צחוק, פוליטיקה.

מבוא

רטוריקה היא "מניפולציה מילולית", תורת ההתבטאות בכתב או בעל פה העושה שימוש במילים, באופן יעיל, על מנת להשפיע או לשכנע את הזולת. הרטוריקה מהווה מכשיר למסירת מידע, להשפעה, לשכנוע ולהפעלה, כאשר שימוש נכון ויעיל בטכניקות של דיבור וכתובה הוא חיוני במרבית תחומי החיים ומשמש יחידים רבים. האדם הוא יצור חברתי; עצם קיומו ויכולתו לפעול תלויים בכושרו ליצור תקשורת טובה והבנה עם הסובבים אותו. המילה המדוברת והמילה הכתובה משמשות בראש ובראשונה להחלפת מידע בין בני אדם. כמעט בכל אדם, אם שליט הוא ואם אזרח מן השורה, קיים יצר הדוחק בו לכפות את דעותיו ונטיותיו על הזולת ולקבוע בשבילו את אורח החיים הרצוי. הכושר לשכנע הוא היכולת לשנות דעות או גישות של הזולת בעזרת אמצעי תקשורת כלשהם (וולמן, 1995). אריסטו הגדיר את הרטוריקה כ"כושרו של אדם לגלות את כל האמצעים לשכנע בכוח הדיבור בכל עניין" (אריסטו, 2002).

* ד"ר אורלי קיים מומחית לרטוריקה- מרצה וחוקרת במכללה האקדמית בוינגייט.
** ד"ר אריה סובר מרצה בכיר לתקשורת במכללה האקדמית אשקלון, עורך ראשי של כתב העת **הומור מקוון** וכתב העת הבינלאומי לחקר ההומור **Israeli Journal of Humor Research**

ראשיתה של הרטוריקה

הרטוריקה מהווה תחום משמעותי בתקשורת הציבורית מימי יוון העתיקה ועד ימינו (Kennedy, 1963; Clarke, 1962). התפתחותה ומעמדה הם חלק בלתי נפרד מהתפתחותם של דפוסי השלטון הדמוקרטיים ביוון. יכולת השכנוע המילולי חיונית לא רק לקידום ענייני הכלל; היא הייתה למעשה כישור הכרחי לכל אזרח על מנת למצוא את מקומו במערכת החברתית (אריסטו, 2002). ראשית אמנות הנאום, כתורה שיש ללמדה, החלה במאה החמישית לפני הספירה, ואבי תורת אומנות זו הוא קוראקס בסיראקוז מסיציליה. בשנת 466 לפני הספירה הודח משטר העריצות מסיראקוז ובמקומו הוקם משטר דמוקרטי. רבים מתושבי העיר שהוגלו או ברחו, חזרו למקומם ומצאו שהעריצים הפקיעו אותם מקרקעותיהם ומרכושם (נדבה, 1957). בעקבות גל של תביעות משפטיות בענייני רכוש, פיתחו שני אזרחים סיראקואזיים, קוראקס וטיסיאס, שיטה שנועדה ליעץ לאנשים כיצד לנהוג בבתי הדין. בתקופת השיא של המדינה האתונאית אנו מוצאים את הרטוריקה בבתי המשפט ובאסיפה, והדיה נשמעים גם בטרגדיה, בקומדיה, בפילוסופיה ובהיסטוריוגרפיה (אריסטו, 2002).

מלאכת ההוראה של הרטוריקה הייתה כרוכה בהסבת תשומת הלב אל הכלי המרכזי שבידי הרטוריקן, הלשון (אריסטו, 2002). הגות ימינו מבוססת בכל אתר ואתר על הפילוסופיה היוונית שהיא פרי פעולותיהם של שלושה הוגי דעות מרכזיים: סוקראטס, אפלטון ואריסטו. סוקראטס, אבי התורה שבעל פה, הניח את יסודותיה של הפילוסופיה היוונית ככלל ושל הרטוריקה בפרט. אפלטון היה תלמידו של סוקרטס ולאחר שהוצא סוקרטס להורג העלה אפלטון את הדברים על הכתב, כאשר מורו היה האישיות המרכזית בכל יצירותיו (פויירשטיין, 1976). אריסטו היה תלמידו של אפלטון והוא קבע את צורתה של אומנות זו. ספרו "רטוריקה" הגדיר לראשונה את תהליכי התקשורת בין הנואם לקהלו ועמד על הנדרש מן הנואם בכל שלבי הכנתו ונשיאתו (ברוש, 1993). מסורת הרטוריקה היוונית שימשה כדגם לרטוריקה בתקופות ההלניסטית והרומית (אריסטו, 2002). הרטוריקנים הרומאים, שירשו את מסורת הרטוריקה היוונית, הרחיבו וביססו את התשתית העיונית לחינוך הנואם ולביקורת הנאום (ברוש, 1993). מהתקופה הרומית נותרו חיבוריהם של קיקרו "על הנואם" ושל קוונטיליאנוס "חינוכו של הנואם", אשר הרבו לעסוק בפיתוח יכולת החשיבה של הנואם ובשכלול סגנון ההבעה המילולית שלו. קיקרו שם דגש בכתביו על מחויבותו של המנהיג הנואם לחברה ולפוליטיקה, וקוונטיליאנוס ממשיכו אף פירט את האמצעים הסגנוניים המעניקים לנואם עצמת שכנוע בשאתו דברים לפני קהל (ברוש, 1993; Cicero, 1976; Quintilian, 1875). תרבויות יוון ורומא טיפחו את לימוד הרטוריקה והשכנוע הדמגוגי למען הטיעון היעיל בבתי המשפט. הצורך להגן על רכושו של הפרט או על חירותו הניע את פיתוחה התיאורטי והמעשי של תורה, שהשפעתה התרחבה מעבר למערכת המשפטית.

רטוריקה, העברת מסר ומנהיגים פוליטיים בזמן החדש

השימוש ברטוריקה כאמצעי שכנוע ככלל וכאמצעי להשתלטות על ההמונים בפרט עבר תמורות בזמן החדש. כיום, אנשים יכולים להבין את המציאות בעיקר דרך התקשורת. אין ספק שהגידול המדהים של אמצעי התקשורת השפיע על תהליך העברה וקבלה של מסרים (Schaffner & Sellers, 2010). עידן הטלוויזיה והאינטרנט פתחו אפשרויות בלתי מוגבלות כמעט של מניפולציה על קהל הצופים בידי מעבירי המסרים בעיקר לצורכי שיווק והפצה המונית (גלילי, 2004).

עמדות כוח פוליטיות נכבשות ביתר קלות באמצעות שימוש יעיל בתחבולות רטוריות. בשלהי המאה העשרים ובתחילת המאה העשרים ואחת, התנהגותם הפוליטית של הפוליטיקאים משקפת צמיחה על רקע שונה מזו של המנהיגים הפוליטיים מן הזן המסורתי. מקורם של תהליכי הצמיחה האלה מעוגנים בתופעת "הפוליטיקה החדשה", מונח שנטבע על ידי קבוצת חוקרים בגרמניה, על פי ההתפתחות בדמוקרטיה מתועשות (Baker, Dalton & Hildebrandt 1981). "הפוליטיקה החדשה" הינה תופעה שנוצרה בעקבות היחלשותן של המפלגות בדמוקרטיה הליברליות המערביות, היחלשות הנובעת מהתעצמותה של תקשורת המונים ומן הפרסונליזציה של הפוליטיקה (גלילי, 2004). הבארבעת העשורים האחרונים הרבו חוקרים רבים לעסוק בשינויים החברתיים הגורפים שהביאו לצמיחתה של "הפוליטיקה החדשה" בחברות דמוקרטיות מתועשות במערב. שינויים אלו התבטאו במעבר מערכים מטריאליסטים לערכים פוסט-מטריאליסטים, והם שהובילו לניסוחה של פרדיגמה חדשה. החוקרים המזוהים עם הפרדיגמה החדשה גרסו כי מדובר במעבר מ"פוליטיקה ישנה", שמאפייניה הם צמיחה כלכלית, שמירת הסדר הציבורי, ביטחון לאומי וסגנון חיים מסורתי, ל"פוליטיקה חדשה", שמאפייניה הם חופש הפרט, שוויון חברתי ואיכות חיים (Evans, 1990) (Heath, Jowell, Curtice & Evans, 1990). אינגלהרט (1977) מצא שבעידן הפוליטי החדש, כאשר החברה מגיעה לשגשוג כלכלי מסוים, הציבור מעביר את תשומת ליבו מבעיות כלכליות אל נושאים הקשורים לאיכות החיים שלהם (שם), על כן הוא מעדיף מנהיגים בעלי גמישות שלטונית, יכולת תקשורתית ובעלי כישורים דומים לאלה של מנהל יעיל הניחן ביכולתו להעצים את מונהגיו (גלילי, 2004).

שינויים פוליטיים בארצות הברית

המעבר לפוליטיקה אישית בארצות הברית התרחש בארבעים השנים האחרונות. הנשיאים האמריקאים החלו למקם את אישיותם כדבר שניצב במרכז הבמה. כבר בשנות החמישים הכריזו שתי המפלגות הגדולות בארצות הברית כי הן תפרסמנה את מצעיהן ואת מועמדיהן בשיטות המקובלות בתעמולת מכירות. המועמדים אולפו לשנן על פה אמרות כנף ותודרכו להציג את עצמם בטלוויזיה כאנשים אמינים (וולמן, 1995). מחקרים בתחום זה עמדו על כך שהנשיאים האמריקאים מתקופת ג'ונסון ועד רייגן התייחסו לעצמם בנאומים שלהם יותר מקודמיהם טרומן וקנדי. "הקמפיין שהמועמד במרכזו" נהפך לתופעה הבולטת ביותר בפוליטיקה המערבית (Wattenberg, 1991, 1998). העדפת המנהיגות בעשור האחרון של המאה העשרים נובעת גם מגורמים מבניים, כגון הבחירות הנשיאותיות הנהוגות בארצות הברית. השיטה הנשיאותית חוללה שינויים בכישוריו של המועמד. בעבר נבחנו יכולתו של המועמד לבנות קואליציה בתוך מפלגתו, אך כיום נבחנת יכולתו לשכנע את ההמונים. "הפוליטיקאי החדש" צריך להיות בראש ובראשונה כוכב תקשורת, ידוען וחביב הסקרים (Wattenberg, 1991). על כן פוליטיקאים וקבוצות פוליטיות מקדישים תשומת לב רבה בתהליך העברת המסרים אל הציבור. הם בוררים ובוחרים בקפידה אילו נושאים להדגיש ובאיזה אופן, כאשר מטרתם האחת היא להשפיע על דעותיו של קהל היעד. על פי מחקרים רבים, אומנות ההידברות והעברת המסרים משפיעה באופן משמעותי על דעת הקהל ועל הערכת מטרותיו (Lawrence & Shapiro, 2000; Entman, 2004; Druckman, 2001).

התקשורת כמרכיב מרכזי לבניית תדמית

כדי להגיע אל הציבור עושים "הפוליטיקאים החדשים" שימוש נרחב בתקשורת, הם עוקבים אחר שידורי החדשות כדי לדעת מה הציבור חושב, מה מתכננים היריבים הפוליטיים ומה הם עושים. כיום מהווה התקשורת מרכיב מרכזי לבניית תדמיתו של "הפוליטיקאי החדש" (גלילי, 2004). למקורות ההשראה של הנואם, לבחירותיו הלשוניות ולסגנונו תפקיד מכריע בתהליך גיבוש המסר, העברתו, קבלתו ופענוחו (ברוש, 1993).

נאום כצופן תרבותי

יצירות תקשורת ההמונים משולבות, באמצעות דיאלקטיקות מגוונות ובמידות שונות של הצלחה. הנאום מהווה מערכת שסימניה שאובים מצופן תרבותי. בני האדם חיים בתוך מציאות סמלית המאפשרת להם להבין את העולם ולהעניק לו משמעות. השפה היא תוצר של הסכמה חברתית, המהווה כלי חשוב בעזרתה אנו מעניקים משמעות למציאות. השפה הינה מלאכותית כיוון שאין קשר בין המסמן למסומן (בארט [1977] 2003). בארת (שם) מתרגם את הרעיונות הסמיוולוגיים לעבודה ולמחקר תקשורתי. מאמרו עוסק בדימוי החזותי, אמנם אפשר לעשות ניתוח דומה גם לטקסט כתוב ומדובר, למעשה גם בנאום מתן משמעות לדימוי נעשה במכוון. לכל סימן יש דנוטציה וקונוטציה. הדנוטציה פרושה משמעות ברורה "טבעית" של הסימן. הקונוטציה תלויה מקום וזמן, ברורה לכל בני התרבות ומהווה אסוציאציה תרבותית משותפת הנגזרת מן הידע התרבותי בלבד. הטקסט המילולי מנחה את הקורא דרך המסומנים של הדימוי, וגורם לו להתעלם מחלקם ולקלוט אחרים. זהו המישור בו מושקעים יותר מכל האידיאולוגיה, המוסר של החברה באמצעות מניפולציה מתוחכמת, העיגון המילולי, המכוון כשלט רחוק לעבר המשמעות האחת שנבחרה על ידי הנואם (בארט [1977] 2003). גם השימוש בלשון פיגורטיבית מהווה סוג של דימוי חזותי. לשון פיגורטיבית היא לשון המביעה את רעיונותיה באופן ציורי, מושאל. לנדאו (1988) אומרת, כי תפקידה העיקרי של הלשון הפיגורטיבית הוא להביע את המסר המבוקש בדרך ציורית מוחשית, שתקלט דרך רגשות המאזינים יותר מאשר דרך מחשבתם. השפעתה של הלשון הפיגורטיבית רבה וחזקה, שכן קליטת המסר נעשית באופן מוחשי ובהיר ועם זאת בלתי אמצעית (ראה גם קיים, 2011). באמצעות השימוש בלשון פיגורטיבית ניתן להביע רעיונות מורכבים במבע קצר. דרך ההבעה הבולטת ביותר של הלשון הפיגורטיבית היא באמצעות המטאפורה. מטאפורה (METAPHEREIN) היא מעתק משמעות; העברה של משמעות משדה סמאנטי אחד לשדה סמאנטי אחר, או השאלה (ניר, 1978)¹. בתורת הספרות: מילה או קבוצת מילים, שהושאלה להן משמעות אחרת, נרחבת יותר ממשמעותן המילונית (אוכמני, לקסיקון למונחים ספרותיים). צרפתי (1978) מגדיר מטאפורה "העברת שם ממסומן למסומן מחמת הדמיון שביניהם". הוא מוסיף, כי המטאפורה מעניקה לדיבור ציוריות, חריפות ועוצמה, ולכן היא בעלת חשיבות ראשונה בכתובה ספרותית. בכוחה של המטאפורה להחיות את הדברים, לחדשם ולחזק את השפעתם. מטאפורה משובחת עשויה להשאיר רושם רב על המאזין.

¹ לגבי המונח "השאלה" מציין ניר כי הוא תואם את התפיסה הרטורית-סגנונית של המטפורה.

בבואנו לבדוק טקסט מבחינה רטורית, יש להבחין בין השימוש במטאפורות נדושות ושחוקות לבין תמונות מטאפוריות שלמות, שהן בעלות אפקט רטורי אמיתי, מלבד ההנאה האסתטית והריגוש שהן מעוררות. ניר (שם) מציין, כי ככל שהמטאפורה מורכבת יותר, כך היא מרשימה יותר באפקט הציורי שלה, וכשהמטאפורה נמצאת בשימוש חוזר והולך הפיגורטיביות שבה נשחקת, עד שהמעתק הרטורי-סגנוני הופך למעתק לקסיקאלי קבוע. מידת הפיגורטיביות של הציורף המטאפורי יכולה לנוע משימושים מטאפוריים חד-פעמיים, בעלי מידה גדולה של פיגורטיביות, ועד לשימושים מטאפוריים כה שגורים, עד כי ציוריותם אינה מורגשת עוד, ולמעשה הפכו למטאפורות מתות.

נאום ככלי תקשורת

נאום הינו כלי תקשורת המעוצב בקפידה, עם יעדים ברורים הנקבעים מראש, בכדי ליצור קשר בין הנואם לבין קהל היעד (Domke, Coe, 2008; Hart, 2000). בחברות דמוקרטיות, מערביות ומתורבתות שאזרחיהן משכילים, נבחרים לא פעם המנהיגים לפי כשרון הדיבור, ולא לפי כושרם לבצע את המשימות השלטוניות (וולמן, 1995). הצגת נאום בנוכחותו הפיזית של הקהל הינו מופע של אינטראקציה דיאלוגית בעלת אמצעים מילוליים ובלתי מילוליים. נואם מוכשר הוא זה שמצליח לכבוש את תשומת ליבו של הקהל, טוב ליבו וצייתנותו מן הדקות הראשונות. אריסטו הסביר את תפקיד האישיות והאופי באופן הבא: אישיות הדובר, אתוס, היא גורם משכנע המעיד על כך שהנואם ראוי לאמון. שני הגורמים האחרים התורמים לשכנוע, על פי אריסטו, הם הלוגוס, כלומר השכנוע ההגיוני על ידי מילים, והפאתוס, האמצעים הרטוריים המעוררים את רגשות הקהל (Sattler, 1947).

ברק חוסיין אובמה

ברק חוסיין אובמה, הנשיא ה-44 של ארצות הברית, קיבל שבחים רבים בתקשורת על מיומנותיו הרטוריות מאז שנכנס לזירה הפוליטית הלאומית והבינלאומית (O'Connell at al, 2010; 2010). עולמו הרעיוני של אובמה, בניגוד לשאר נשיאי האומה האמריקאית, עוצב והתגבש במרחב אחר, רחוק ונבדל מן הסיפור האמריקני המסורתי (אזולאי, 2009; בן צבי, 2011). אובמה נולד ב-4 באוגוסט 1961 בהוולולו שבהוואי, כבן לאם לבנה ולאב שחור וחווה בילדותו המוקדמת שינויים במסגרת המשפחתית, בדמות ההורים, בסביבת המגורים- מדינה, תרבות, שפה, ואפילו בזהותו האישית (פרץ, פרץ, 2010). נסיבות חייו עיצבו אותו כבעל אופי מיוחד במינו. קברניטיה הקודמים של האומה האמריקנית ספגו את דרך החיים והסגנון הלאומי האמריקני, על כן הצמיחו דפוסים קבועים לבנייתה ולפירושה של המציאות ברוח החלום האמריקני. עולם המושגים והחוויות שבבסיסו של אובמה לא הייתה אפוא "הדרך האמריקנית" - אקסיומה או עדשה בלעדית - שדרכה השתקף דיוקנו של העולם בעיניו (Hoffmann, 1968). הגדרת זהותו העצמית של אובמה מורכבת ומשלבת בתוכה את מכלול המשקעים, התובנות והלקחים שהפיק והפנים בהקשרים תרבותיים מגוונים, מבלי שנדבך בודד כלשהו במארג מסועף זה ישתלט ויאפיל על כל השאר. לכן יש לו האפשרות להשקיף מתוך ריחוק מסוים על סוגיית הגזע הטעונה. כך יכול היה להימנע מתיוגו כפוליטיקאי חד-ממדי ובעל מסר

סקטוריאלי צר (בן צבי, 2011).

אובמה נכנס למרוץ לנשיאות כמי שמציע תחליף הולם למדיניות של ג'ורג' בוש. הוא היה מצויד בסדרת עמדות מרכז-שמאל רציניות אך לא ייחודיות. הן לא נבדלו באופן חד מעמדותיה של קלינטון, למעט בסוגיה הגורלית של המלחמה בעיראק. אובמה סיים תואר במשפטים, אמנם לא היה לו גיליון מרשים של ניסיון ביצועי או הישגי כמחוקק, אולם מזגו ואישיותו שיקפו את שאיפותיה ואת חלומותיה של אמריקה. אלה עמדו במוקד הרטוריקה והקסם שלו; בליבת המועמדות שלו הציע אובמה את עצמו, גבר אפרו-אמריקני מורכב, נבון, צעיר, פיקח, נעים הליכות. הוא עדיין לא היה אדם דגול אבל הייתה בו הבטחה לגדולות. אובמה הפך את מוצאו הדו-גזעי לסמל לשאיפתו לכוון ברית תומכת ורחבה, להקהיל את האמריקנים מאחורי סיפור, נרטיב של קידמה מוסרית ופוליטית (רמיניק, 2010). אי לכך ובהתאם לזאת מיומנויות הרטוריות משכו, סחפו וצברו תשומת לב ואהדה ניכרת (Ivies & Giner, 2009). מהרגע שהוא הופיע בפוליטיקה הלאומית בשנת 2004, היו המיומנויות הרטוריות האדירות שלו מרכיב מרכזי באישיותו הציבורית ובהצלחתו הפוליטית.

הומור ופוליטיקה

לכאורה שתי תופעות שלא בהכרח קשורות האחת בשנייה. למעשה מדובר בשתי תופעות חברתיות שבכל אחת מהן יש משהו מרעותה. הפוליטיקה מבוססת על פשרה, על תן וקח ולכן היא 'אמנות האפשר'. אדם פוליטי זקוק לגמישות מחשבתית כדי לשרוד בתוך המרחב הפוליטי. כאן נקודות המפגש בין הפוליטיקה להומור, שכן, שניהם גם הפוליטיקה וגם ההומור מבוססים על גמישות מחשבתית. פוליטיקה היא בין היתר הבעת עמדה; כדי לשרוד פוליטיקה הפוליטיקאי צריך להיות גמיש כדי להביע עמדתו, אך גם כדי להיות פתוח לשנות אותה בהתאם לאילוצים שבהם עמדתו באה לידי ביטוי.

הומור גם הוא הבעת עמדה; כל מצב של הומור הינו הבעת עמדה של זה שיוצר הומור או צוחק ממצב של הומור כלפי מושא הצחוק. הומור, הינו היכולת הקוגניטיבית הלא שגרתית לתפוס מצב אנושי באופן הומוריסטי.

כל אדם הינו פוליטי במובן זה שיש לו עמדות אותן הוא רוצה באמצעות שכנוע להעביר לאחרים, על מנת שיאמצו אותן ויהפכו אותן לעמדות שלהם. הומור הוא אמצעי ביטוי באמצעותו האדם מייצר הומור או מגיב בצחוק למצב של הומור, מביע עמדה כלפי מושא ההומור, או כלפי מי שקולט את ההומור ומגיב אליו. במובן זה ההומור הינו פוליטי; כפי שהפוליטיקה עוסקת בכל תחומי החיים כך ההומור נוגע בכל תחומי החיים וגם בפוליטיקה עצמה. השימוש בהומור פוליטי משמש לעתים להבעת ביקורת כלפי הפוליטיקה. הפוליטיקה של ההומור מבקרת את הסטטוס-קוו הפוליטי וממחזרת ומחזקת ערכים ונקודות מבט דומיננטיים על הפוליטיקה (Tsakona & Popa, 2011, pp. 1-32).

הומור מטבעו הוא ביקורתי; בכל ביטוי של הומור, ויהיה תוכנו אשר יהיה, יש אלמנט ביקורתי שמבטא את העובדה לפיה מייצר ההומור או המגיב להומור באמצעות צחוק, מביע עמדה כלפי מושא ההומור. ההומור בעיקרו אינו תוקפני וגם כשהוא כזה, התוקפנות מובלעת, או מרוככת באמצעות המבנה ההומוריסטי העוטף את תוכנו של המלל. הביקורת המתבטאת בהומור היא כזו שלמרות קיומה, שומרת בדרך כלל על יחסים תקינים עם הצד הקולט את ההומור וגם עם מושא

ההומור. ההומור הינו פוליטי במובן זה שהוא הישרדותי כפי שהפוליטיקה היא כזו. עמדה פוליטית והומור כוללים בתוכם את הסביבה החברתית שבה הם באים לידי ביטוי, ושבה הם עשויים להיות תקפים ומקובלים.

תכונה נוספת מובהקת שיש להומור: אמצעי טוב להמסת חסמים קוגניטיביים ולאפשר החדרת מסרים למוחו של הזולת. אדם שפונה אל הזולת באמצעות הומור, נתפס אצלו כאדם חיובי, ידידותי שכדאי להימצא בסביבתו. באותו זמן הזולת פותח את החסמים הקוגניטיביים שלו באופן בלתי מודע בכדי לקלוט מסרים שבאופן אחר, נטול הומור, ייתכן ולא היה מוכן להיות פתוח אליהם ולהסכים איתם.

פוליטיקאי שמודע לתכונה זו של ההומור ויש לו את הכישרון להשתמש בהומור לצורך העברת מסרים ועמדות פוליטיות, עושה שימוש באחד הכלים המשובחים ביותר על מנת לנסות ולגרום לכך שהעמדות שהוא מביע ייקלטו אצל הזולת, בתקווה שישנו את עמדותיו ואלה יהפכו לעמדות שלו.

הסמיכות של פוליטיקה רצינית עם צחוק נתפסת כיום כחלק אינטגרלי בזירה הפוליטית. מקורותיה של סמיכות זו עתיקות יומין, ומובילות אותנו ליוון בתקופה הקלאסית, אל סוקרטס, אל אריסטופנס ואל אריסטו (Vasilievich, 2008).

בנאום הסנגור שלו בפני חבר המושבעים השתמש סוקרטס בתחבולות רטוריות. שתיים מהבולטות שבהן הינן שבירת התבנית החשיבתית וההפתעה. שני המרכיבים הללו הינם אלמנטים מרכזיים בהומור מילולי וקיימים כמעט בכל בדיחה. בתחילת נאומו פונה סוקרטס אל המושבעים:

"כיצד אנשי אתונה פעלו קטגורי עליכם אינני יודע, אבל אני כמעט ושכחתי את עצמי בגללם, כה רב היה כוח השידול שבדבריהם. אולם כדי לומר את הדבר בפה מלא, כל דבר אמת לא אמרו."

תחילתו של המשפט מלמדת על כך שסוקרטס טוען שהוא עצמו כמעט שוכנע מדבריהם של קטגוריו, עד כדי כך היה נאומם עשוי היטב. מכאן, בהפתעה גמורה מסיים סוקרטס את הפיסקה באומרו, שהאמת היא שכל דבריהם היו שקר. מיד לאחר מכן משתמש סוקרטס בתחבולה רטורית דומה. *"יתמהתי על שקר אחד משקריהם המרובים (של הקטגורים), שאמרו שעליכם להיזהר שמא ארמה אתכם, באשר אני נואם גדול. כיצד לא יתביישו לומר דבר שיתבדה מיד למעשה, משיתברר שאינני נואם גדול כלל וכלל- דבר זה נראה לי חוסר בוש שאין כמותו, אלא אם כן מכנים אנשים אלה נואם גדול למי שדובר את האמת. שאם לכך הם מתכוונים, אודה שאין להשוותי עמהם מבחינת נואם"*. (כתבי אפלטון, אפולוגיה, עמ' 206). ההובלה של המאזין בכיוון חשיבתי מסוים גורמת לו לייצר תבנית קוגניטיבית מצופה, והנה באופן בלתי צפוי משנה סוקרטס כיוון וגורם למהפך חשיבתי שממנו ניתן להבין שהוא אכן נואם גדול.

על השימוש בהומור כאמצעי רטורי, ניתן ללמוד ממחזותיו של אריסטופנס שהוצגו בתאטרון האתונאי בחגיגות לאל דיוניסוס מספר פעמים בשנה. המחזות הקומיים של אריסטופנס היו בעיקרם סאטירות פוליטיות וחברתיות. השנינות הרטורית שבאה לידי ביטוי במחזות הללו ועוצמת ההומור הטמון בהם, כמו גם הביקורת הפוליטית הגלויה שהם מכילים, מלמדים על עושר רטורי ועל היות ההומור חלק חשוב בחיי התרבות האתונאית (Hartnoll, pp.14-18).

על שילובו של ההומור כאמצעי רטורי בנאומים פוליטיים ניתן ללמוד מספרו השני של קיקרו

"De Oratore". קיקרו, אישיות פוליטית ומגדולי הנאומים של רומא, מייחד חלק מספרו על תורת הנאום להסברת היתרונות שיש לשילוב של הומור במבנה הנאום (סובר, 2009, עמ' 16). השימוש בהומור וההתייחסות ההומוריסטית אצל פוליטיקאי מלמדת על מספר תכונות אנושיות חשובות: היכולת להיות יצירתי וגמיש, היכולת להיות ביקורתי וחשובה יותר - היכולת להתמודד עם מצבים משתנים ובתוכם גם מצבים קשים באופן יוצא דופן והומוריסטי. כל אלו הן תכונות מקדימות חיוביות שמאפיינות את הפוליטיקאי הפופולרי בן זמננו, ונותנות לו נקודות זכות בקרב קהל הבוחרים הפוטנציאלי. מנהיג פוליטי עם תכונות שכאלה משרה ביטחון על קהל שומעיו. זהו מנהיג שאפשר לסמוך עליו בעת מצוקה. לכן גם העמדות הפוליטיות שלו יתקבלו ביתר היענות. פרץ ופרץ (2010, עמ' 204 ואילך) טוענים, שהומור מסייע לאדם להתחבב על אחרים. באחד הסקרים שערכו מצאו ש-78% מהאנשים חושבים שיש להם חוש הומור רב מהממוצע. באתרי היכרויות, כשאנשים מתארים את עצמם, הומור היא התכונה המופיעה בתדירות הגבוהה ביותר בתיאור האישי, וגם אחת התכונות הרצויות ביותר אצל בן הזוג האידיאלי. הם מסכמים זאת במשפט: "הומור הוא כלי רציני להובלת אנשים ולהשפעה עליהם".

הומור הפך להיות לכלי ניגוח בשדה הפוליטי. פוליטיקאים למדו שעדיף לתקוף את היריב ולפגוע בתדמיתו באמצעות רטוריקה הומוריסטית, משום ההשפעה וההתקבלות החיובית של גישה זו בקרב הציבור. לכן גם רצוי שכל פוליטיקאי יאמץ לעצמו יכולות תגובה הומוריסטיות, כשריון מגן נגד מתקפה אפשרית של היריב (Ridanpää, 2009; Rolfe, 2010; Tsakona, 2009).

היכולות ההומוריסטיות של כל פוליטיקאי נחשפות בפני הציבור בעיקר דרך התקשורת, אם במעמדים רשמיים כמו כינוסים מפלגתיים או בבית הנבחרים, או בראיונות ודיונים פוליטיים בתוכניות אקטואליה. אולם ישנה אפשרות שהיכולות ההומוריסטיות שלהם יתגלו במעמדים בלתי פורמליים, בתוכניות בידור או באירועים חברתיים שאינם פוליטיים ומשודרים בתקשורת. הכישרון ההומוריסטי שמתגלה באירועים שאינם פוליטיים תומך בתדמית החזקה והבטוחה של הפוליטיקאי, שמשרת אותו גם בשדה הפוליטי. למי שהתברך בכישרון זה יש נקודות זכות על פני פוליטיקאי נטול אותו כישרון.

ההומור אצל ברק אובמה

אובמה התברך מאז ומתמיד בחוש הומור בריא. הוא יודע שאם יצליח לגרום לקהל המאזינים לחייך, קרוב לוודאי שיצליח להסיר חסמים, להתעניין בדברים, להתענג מהם, ואולי גם לרכוש את אהדת הקהל, להשפיע עליו ולרתום אותו לצד שלו (פרץ ופרץ, שם). להלן נציג מספר מקרים בהם בחר אובמה להשתמש בהומור האופייני לו. מרבית המקרים המובאים להלן נלקחו מספרו האוטוביוגרפי של דיוויד רמניק: אובמה - מילדות עד נשיאות (2010), ומובאים ככתבם וכלשונם כבמקור. בספר מוצגים גם קטעי ראיונות בטלוויזיה וברדיו, ותיאורי מקרים ושיחות עם עמיתים ושותפים שונים, גם הם מובאים ככתבם וכלשונם והם ציטוטים מהמקור²:

² מראה מקום מדויק ניתן למצוא בנספחים בעמ' 491-519. הניתוחים למקרים הם של מחברי המאמר.

"הרבה לפני קמפיין הבחירות לנשיאות של אובמה, מספר רמניק, כשאובמה רק נבחר לסנטור זוטר במפלגת המיעוט, נשאל אובמה על רצונו להיות נשיא. תשובתו הייתה: "חברים, אני סנאטור מדינתי. נבחרתי אתמול. כף רגלי לא דרכה מעולם בסנאט של ארה"ב. מעולם לא עבדתי בושינגטון, והרעיון שאיכשהו אתחיל להתמודד על תפקיד רם יותר. זה פשוט לא הגיוני... אני עומד לבלות את החודשים הראשונים של מסלולי בסנאט של ארצות הברית בחיפוש אחר חדרי הנוחיות ובמאמץ לברר איך הטלפונים פועלים".

בדבריו אלו מזכיר אובמה את אופן ההתבטאות של סוקרטס בנאום הסנגור שלו. הוא פונה לדברים השוליים כגון "חדרי הנוחיות" ובכך מעצים למעשה את האפשרות שהדברים הגדולים עדיין לפניו. כלומר האפשרות שיהיה נשיא. בנוסף, המענה יוצא הדופן שלו מדגיש את הכישרון ההומוריסטי, גורם שמחזק את תדמיתו כאדם יצירתי וגמיש, תכונות חשובות למנהיג.

רמניק מספר, שלפני שהושבע לנשיא ולאחר צאת ספרו "חלומות מאבי" הופיע אובמה במקומות רבים. כשהתראיין אצל דיוויד לטרמן התגלה אובמה כטיפוס משעשע וכבעל הומור משובח:

לטרמן: מה שטוב בשם שלך זה שקל לבטא אותו והוא מגניב.

אובמה: זה מה שגם אני חושב. אתה יודע, היו כמה יועצים שאמרו לי לשנות את השם.

לטרמן: באמת?

אובמה: כן, ומישהו הציע "קט סטיבנס", למשל...

לטרמן: עכשיו, היה איזה בחור שהתמודד לסנאט, אולי סנאטור מכהן או לא, נדמה לי רפובליקני, והייתה לו בעיה כי הוא ואשתו הלכו למועדוני חשפנות וקיימו יחסי מין.

אובמה: טוב, זה היה...

לטרמן: האם חלמתי את זה? האם משהו מזה נשמע מוכר?

אובמה: היו שם בעיות. טענות.

לטרמן (צוחק): כן.

אובמה: אבל לא נגענו בזה.

לטרמן: אני מבין.

אובמה: היינו חיוביים ו...

לטרמן: זה מי שהתמודדת נגדו, או שפרש, נכון?

אובמה: כן, הוא פרש- כן, הרפובליקנים, אתה יודע, נראה שהם נורא נהנים, בהתחשב בסיפור שלהם עם ערכי המוסר. הם מבלים.

לפני שאובמה הושבע לתפקידו, הוא כבר היה מהנאומים המרכזיים בארוחת הערב המבודחת של הכתבים בושינגטון. בנימה בולטת של המעטה בחשיבות עצמו הודה אובמה בחשיפת יתר הגורמת "לפריס הילטון להיראות כמו נזירה".

אובמה ידע לטפל ברגישות לא חפה מהומור גם בנושאים מורכבים יותר: "כשביקר אצל זקן השבט של הסנאט, רוברט בירד ממערב וירגיניה, שהיה בצעירותו חבר בקו-קלקס-קלאן. הוא הקשיב באהדה לישיש המתאר את חטאי נעוריו כ"צלב התלוי על צווארי". בירד גילה באובמה פנים מקבלות, סלחניות. ואובמה, קורא מחונן של הזולת, הרגיע את בירד בתשובתו: "אילו היינו כולנו מושלמים, הייתה לנו בעיה גדולה, כך שאנו סומכים על חמלת האל וחסדו שידריכו אותנו."

לאחר אסון ההוריקן קתרינה בניו אורלינס, אובמה מעביר ביקורת קשה כלפי השלטון שלא נהג במידתיות כלפי האוכלוסייה השחורה, והוא עושה זאת באמצעות התייחסות הומוריסטית עדינה שיש בה ביקורת לא מועטה. "מי שהיו אחראים לתכנון היו כל כך מנותקים מהמציאות של החיים בעיר הפנימית במקום כמו ניו אורלינס, שלא עלה בדעתם שאנשים אינם יכולים להעמיס את הוואן שלהם, למלא דלק במאה דולר, לקנות קצת מים תוססים, לנסוע למלון ולהשתמש בכרטיס אשראי כדי לקבל חדר".

גם בעבודתו בסנאט אובמה לא היסס להתבדח: "בוועדת החוץ, וועדת הסביבה והעבודות הציבוריות, ובוועדה לענייני חיילים משוחררים. בישיבות הוועדות היה אובמה הסנאטור הזוטר ביותר והשמונה-עשר בתור להצגת שאלות. חדר הוועדה כמעט התרוקן עד שהגיעה אליו זכות הדיבור. בשימועי המועמדות של רייס בוועדת החוץ השתעמם אובמה יותר ויותר בעת שג'ו ביידן הפליג בסלסוליו. לבסוף נשען אובמה לאחור בכיסאו והושיט פתק לאחד מעוזריו. העוזר התלהב לקבל לראשונה שדר מהסנאטור שלו. בפתק נכתב: 'יתירה. בי. עכשיו'."

"כשאובמה הודיע על פרישתו מהסנאט, הוא אמר: נדמה לי שהכיוון היחיד מכאן הוא למטה, אז הערב אני מודיע על פרישתי מהסנאט של ארצות הברית". כאן משתמש אובמה בהומור המילולי המבוסס על דו-משמעות. אמצעי הומוריסטי זה הינו חביב ביותר על קהל השומעים, מכיוון שבכך אובמה לא רק מצביע על יכולותיו הקוגניטיביות, אלא גורם לשומעיו לטפוח לעצמם על השכם ולומר אנחנו מבינים הומור מתוחכם (סובר, 2011).

הומור הוא כלי איכותי לפירוק מטענים רגשיים שליליים אצל הזולת. אובמה שניחן בחוש הומור בריא ידע לטפל בכעסים של היריב הפוליטי ולהמיס אותם באמצעות כלי זה: "כשאובמה מקבל מכתב נזיפה חריג בחומרתו מהסנטור הוותיק ג'ון מקיין, הוא מטפל בו בתבונה וברגישות ומשיב לסנטור מקיין "צר לי על הספק שהטלת עכשיו בכנותי וברצוני להציב את טובת הציבור מעל הפוליטיקה, אך אין בכך כדי לגרוע מהכבוד העמוק שאני רוחש לך, או מנכונותי למצוא פתרון דו-מפלגתי לבעיה זו". עד כאן על פי השיטה הסוקרטית, נדמה שאובמה משפיל ראש ואומר ליריבו: אתה גדול ממני, והערכתי אליך היא הדבר המרכזי. אולם בהמשך מגיעה התפנית שהופכת את דבריו כך שהם נתפסים כבסיס ליצירת הומור על חשבון הזולת ובעצם נועד להנמיכו. בהמשך כשנשאל על מכתבו החריף של מקיין, הוא מתבטא ואומר: "עראה לי שנימת המכתב הייתה קצת מופרזת", "אבל ג'ון מקיין היה גיבור אמריקני ושירת כאן בושינגטון עשרים שנה, כך שאם הוא רוצה להשתלח מעת לעת, זו זכותו".

כאן באה לידי ביטוי יכולתו של אובמה לעשות שימוש בהומור תוקפני, ההומור שפוליטיקאים בעלי כישורים מתאימים נוהגים לעשות בו שימוש מול יריביהם הפוליטיים (Georgalidou, M.) (2011, pp. 104-106).

דוגמה נוספת לשימוש של אובמה בשיטה הסוקרטית לצורך יצירת תבנית הומוריסטית היא מנובמבר 2007, עת התייחס למתחרה שלו לתפקיד המועמדת הדמוקרטית לנשיאות, הלא היא הילרי קלינטון: *"הרבה נאמר על חילופי הדברים בין הסנטורית קלינטון לביני השבוע. תבינו, הילרי קלינטון היא עמיתה וחברה. היא גם פוליטיקאית מיומנת, והיא מנהלת מה שנקרא בושנינגטון מערכת בחירות לפי הספר. אבל הבעיה היא הספר עצמו"*.

הסיומת של הקטע הזה הופכת על פיה את כל מה שנדמה היה שאובמה מתכוון לומר על הילרי קלינטון. יש כאן שני אלמנטים הומוריסטיים מובהקים: האחד הינו השינוי התבניתי של החשיבה אצל המאזין, כפי שזה מתרחש ברוב הבדיחות, וההפתעה שהיא אחד המרכיבים הבסיסיים ביצירת חלק ניכר מהמצבים ההומוריסטיים (סובר, 2009, עמ' 151-152; סובר, 2011).

כאשר אובמה תוקף את יריביו הוא עושה זאת ברגישות ובכבוד, כשהוא שוזר בביקורתו הומור דק המבוסס על מילים או משפטים סמויים: *"אינני חושב שג'ורג' בוש הוא אדם רע. אני חושב שהוא אדם שאוהב את מולדתו, ואינני חושב שהאנשים העובדים למענו הם אנשים טיפשים. אני חושב שרבים מהם פיקחים, בדרכם. אני חושב שהבעיה היא שיש להם מושג שונה משלנו על אמריקה"*. (רמניק, שם).

בקטע הזה, יש מילים שמייצרות משפטים סמויים שאינם גלויים לעין ועל המאזין או הקורא לגלות ולפענח. זו אחת השיטות בהן טקסט הופך להיות בעל תכונות הומוריסטיות (סובר, 2009, עמ' 162-164). שימו לב למילים המודגשות בטקסט: המילה **רבים**, מוסיפה משמעות שלא נאמרת במפורש ולפיה - חלק מהאנשים שעובדים עם בוש הם למעשה טיפשים. במקום לומר שאותם טיפשים שוגים מאוד, הוא אומר שיש להם מושג שונה משלנו על אמריקה. המילה **אמריקה**, מעצימה את גודל השגיאה שנובעת מעצם היותם של חלק מהיועצים לא ראויים.

אובמה משתמש בהומור מסוג נוסף המבוסס על **גודש**. כלומר, עומס של נתונים שהוא מכניס לטקסט, שבהצטברותם יוצרים תמונת מצב אבסורדית שיש בה נימה הומוריסטית. שיטה זו של הגזמה, היא אחד היסודות המרכזיים בציור קריקטורות הומוריסטיות³, כך לדוגמה: *"הם מאמינים בדברים שונים. הם חשים שהממשלה היא הבעיה ולא הפתרון, וכי אם רק נפרק את הממשלה פיסה אחר פיסה, אם נפרק אותה באמצעות הפחתת מסים לעשירים ואם נוודא שהביטוח הלאומי יופרט וניפטר מבתי הספר הציבוריים ונבטיח שלא יהיו שוטרים ברחובותינו, נשכור שומרים פרטיים ולא יהיו לנו גנים ציבוריים, די לנו בגנים פרטיים, ואם רק נפרק הכול, אז בעצם יהיה טוב יותר לכולם- שבעצם אין לנו מחויבויות הדדיות, שאנחנו לא בעסק הזה ביחד,*

³ הקריקטורה נוצרה לראשונה במאה ה-17 באיטליה. המילה קריקטורה נובעת מהמילה באיטלקית caricare שפירושה הגזמה או גודש. (Hofmann, W. La caricature de Vinci a Picasso, Paris, Emery Somogy, 1958, pp.16-18)

אלא כול אחד לעצמו. זה הרעיון הבסיסי שעומד מאחורי חברת הבעלות. לזה חותרים ג'ורג' בוש והקונגרס הרפובליקני הזה בשש שנים האחרונות. וזה רעיון מפתה, כי הוא אינו דורש דבר מאף אחד מאתנו".

בקטע הבא שמביא רמניק משנת 2008 מתייחס אובמה לתכניתו הכלכלית של סנטור מקיין. הפתיח של הקטע הזה הינו בסגנון הסוקרטי. בהמשך מעמיס אובמה נתונים רבים שיוצרים גודש. השילוב של החלק השני העמוס בנתונים מדגיש עוד יותר את החלק הראשון הסוקרטי ומעצים בו את ההיבט ההומוריסטי:

"אני לא מאמין שלסנטור מקיין לא אכפת ממה שקורה בחיי האמריקאים. אני רק חושב שהוא לא יודע. מדוע אם כן הוא מגדיר את מעמד הביניים כמי שמרוויחים פחות מחמישה מיליון דולר לשנה? אחרת איך הוא יכול היה להציע מאות מיליארדים של דולרים כהנחת מס לתאגידים גדולים ולחברות נפט? אחרת איך הוא יכול להציע תכנית בריאות שלמעשה תמסה את הרווחים של האנשים, או תכנית חינוך שלא תסייע למשפחות במאומה בכדי לשלם את לימודי הקולג', או תכנית להפרטת הביטוח הלאומי ולהמר על הפנסיה שלכם?"⁴

גם לאחר שקיבל אובמה החלטה להתמודד לנשיאות, מיד לאחר בחירות אמצע הכהונה של נובמבר 2006, מספר רמניק, שהוא הגיע למשרדו של דייוויד אקסלרוד בשכונת ריבר נורת בשיקגו. אובמה נשאל שאלות רקע כדוגמת, "האם מבהילה אותך האפשרות שתהיה למנהיג העולם החופשי?" זה הצחיק את אובמה והוא ענה "מישהו מוכרח לעשות את זה".

רמניק ממשיך ומספר: "כאשר חלו גילויי ההערצה המאסיביים לאובמה. גילויי ההערצה אליו היו יוצאי דופן: "יום אחד אחר הצהריים המתין אבנר מיקווה (אחד היועצים) לאובמה בברגהוף, מסעדה גרמנית ידועה שנמצאת מרחק דקת הליכה ממשרדו של אובמה בשיקגו. "הוא איחר דקות מעטות, אבל הגיע בוואן השחור שלו, לא ברגל, וקנטרתי אותו על כך. "נזכר מיקווה. ברק אמר, "אילו הלכתי ברגל, הייתי מאחר בשעה."

באותה שיחה מספר אבנר מיקווה עלה נושא האבטחה האישית של אובמה; "אמרנו לו שיש סבירות גבוהה שמישהו ינסה לירות בו". ואובמה ענה: "אתם נשמעים כמו מישל." כששוחח אובמה עם אחד המתרימים האפרו-אמריקאים שלו, הובע חשש מחוסר ניסיונו של אובמה לעומת מתמודדים אחרים. המתרים אמר לאובמה שאינו בטוח שהעיתוי נכון, שאובמה פגיע בשאלת הניסיון ושמעולם לא ניהל משרד ממשלתי או עסק גדול. אובמה ענה "אם ניסיון מוביל בהכרח לשיפוט טוב, המועמדים הטובים ביותר יהיו דולנד רמספלד או ריצ'רד צייני. ותראה לאן זה הביא אותנו".

⁴ August 2008 The American Promise Acceptance Speech DNC (הקטע מתורגם על ידי החוקרים)

בעניין המראה, או ליתר דיוק הצבע שלו וגם השם הבעייתי משהו שלו (אובמה נשמע כמו אוסמה בן-לאדן וגם השם האמצעי המוסלמי שלו- חוסיין), אובמה מטפל בנושא בצורה מעוררת השתאות וחיוך ומגייס לשם כך את כישורי ההומור העצמי:
הוא אמר ל "סנט פיטרסברג טיימס" שמקין מנסה "להבהיל" מצביעים משום ש "אני לא נראה כאילו שלחו אותי מסוכנות הליהוק למועמדים לנשיאות."

גם בנאום הוועידה הדמוקרטית בשנת 2004 אובמה מכנה את עצמו:
"a skinny kid with a funny name" - "נער כחוש עם שם מצחיק".

פרץ ופרץ (2010, עמ' 204 ואילך), טוענים שאובמה נוהג שלא כצפוי. הוא צוחק על עצמו ועל חולשותיו. רוב האנשים מעדיפים להאדיר את עצמם, ולהצניע את חולשותיהם. עצם השימוש בטקטיקה הזאת במינונים הראויים מזכה אותו בנקודות זכות אצל הקהל, שכן אדם שמסוגל לצחוק על עצמו מוכיח את צניעותו ואת אנושיותו. הוא גם מגלה יושרה בכך, שכן הוא מציג את עצמו באור נכון, מבלי לנסות לייפות את המציאות או את ה"מוצר".

מספר דוגמאות נוספות מתוך נאומי הבחירות של אובמה (תרגום חופשי):

2004 DNC Keynote

(הנאום הפותח בוועידה הדמוקרטית)

"That we can participate in the political process...and that our votes will be counted...At least most of the time."

"שנוכל להשתתף בתהליך הפוליטי... ושהקולות בעדנו ייספרו... לפחות רוב הזמן"

August 2008 The American Promise Acceptance Speech DNC

"Out of work? Tough luck. No health care? The market will fix it. Born into poverty? Pull yourself up by your own bootstraps - even if you don't have boots. You're on your own".

"מובטל? ביש מזל. אין לך ביטוח בריאות? השוק יתקן את זה. נולדת לנתך עוני? תרים את עצמך בשרוכי מגפיד (מטפורה-קלישאה) - אפילו אם אין לך מגפיים. אתה לבדך".

Oct 13, 2008 Economy Speech

At this rate, the question isn't just "are you better off than you were four years ago?", it's "are you better off than you were four weeks ago?"

בקצב הזה השאלה איננה רק "האם מצבך יותר טוב מלפני 4 שנים?" אלא "האם מצבך יותר טוב מלפני 4 שבועות?"

גם לאחר שנבחר הוא ממשיך בהומור העצמי ומגייס אותו לטובתו. פרץ ופרץ (שם) מביאים את הדוגמא הבאה:

"במאי 2009 אובמה הוזמן להרצות באוניברסיטת אריזונה שבחרה שלא להעניק לו תואר כבוד. בנימוקים לכך נטען בין השאר שבינתיים הוא לא השיג מספיק בחייו, ועדיין עליו להוכיח את עצמו במעשיו. וזאת כמובן בניגוד להחלטה שנפלה כמה חודשים לאחר מכן, להעניק לו פרס נובל לשלום אף שעדיין לא השיג דבר בתחום זה.

אובמה הפך את הנימוק של האוניברסיטה ליתרון בנאום שלו בפני עשרות אלפי סטודנטים וקרובי משפחה שלהם שהתכנסו באצטדיון כדי לשמוע אותו. הוא אמר שגם אשתו מישל מסכימה לעיקרון הזה: "מחכה לי בבית רשימה ארוכה של דברים שעוד לא עשיתי". והוא המשיך ואמר: "אני מאמץ אל ליבי את התפיסה שלא עשיתי מספיק בחיי".

רמניק מספר: "שבועות מעטים לפני טקס ההשבעה התקשר אובמה לכומר ג'וזף לאוורי בו השמונים ושבע, עמיתו של מרתין לותר קינג בחוג המנהיגות הנוצרית הדרומית. אובמה השאיר מסר וביקש ממנו להתקשר אליו. לאוורי השתתף במסע הבחירות של אובמה באיווה ובג'ורג'יה. הוא הציג אותו בסלמה, בנאומו על כול "השיגעון הטוב" המתרחש במדינה. הוא תמך באובמה מהרגע הראשון. לאוורי התקשר אליו ואמר, "אני מחפש את הבחור שעומד להיות הנשיא הארבעים וארבעה."

"טוב, נדמה לי שזה אני, אחי לאוורי, - השיב אובמה."

ממש לפני השבעתו לנשיא: "לאחר שספג את מהלומת הקור ואת השאגה העמומה של התשואות מהרחבה, הציץ אובמה לימינו. איתר על המדרגות בסמוך לו את ג'ון לואיס-ג'וזף, קרח, חשוף ראש - המייצג בבית הנבחרים זו הפעם האחת-עשרה את המחוז החמישי של ג'ורג'יה והיחיד מהדוברים במצעד על וושינגטון בשנת 1963 שעודו בחיים. אובמה התכופף לחבק אותו. "איחול, אדוני הנשיא, לחש לואיס באוזנו.

אובמה חייד לשמע צלילן של המילים ואמר, "יתודה, ג'ון. אהיה זקוק לתפילותיך."

"תקבל אותן, אדוני הנשיא. אותן, ואת תמיכתי המלאה."

כשאובמה כבר הפך לנשיא, הוא המשיך לשמור על חוש ההומור. פרץ ופרץ (שם) מביאים דוגמא: הנאום הראשון שלו כנשיא בפני מושב משותף של שני בתי הקונגרס במרס 2009, שבו שילב הומור כבר בפתיחה כשאמר: "הגברת הראשונה של ארצות הברית... שנמצאת פה באיזשהו מקום".

בהמשך, כשדיבר על "האחריות לילדים שלנו, האחריות לוודא שלא נעביר להם חובות שלא יוכלו לשלם" הוא זכה למחיאיות כפיים נלהבות גם מרפובליקנים. אובמה הוסיף בספונטניות הערה אישית שלא הופיעה בנאום המודפס: "אתם רואים, אני יודע שנוכל להגיע לקונצנוס כאן".
ואם הזכרנו את הגברת הראשונה- מישל אובמה, נביא דוגמא אחת לחוש ההומור שלה, שמופיעה אצל רמניק, ומלמדת שבמשפחתו של אובמה להומור יש מקום של כבוד:

מישל אובמה התייחסה לרגשנות ולחנפנות האינסופית שסובבו עכשיו את בעלה בפליאה משועשעת, ובטקס השבעה צפתה בהמולה ואמרה "אולי יבוא יום והוא יעשה משהו שיצדיק את כול תשומת הלב הזאת..."

סיכום:

במאמר זה ניסינו להציג פן מסוים באישיותו הציבורית של ברק אובמה. זו הצגה מצומצמת בהיקף הדוגמאות המובאות בה, אולם אלו מתפרשות על מרחבים שונים ומגוונים שיש בהם כדי לצייר תמונה אמינה ביחס לאחד האפיונים המעניינים והחשובים של דמותו. נגענו במספר היבטים הומוריסטיים ואלו באו לידי ביטוי במרחבים שונים: הפרטי, הציבורי והפוליטי. שלושת אלו תומכים בעיצוב אישיותו של אובמה כאדם, כפוליטיקאי וכמנהיג. אובמה האיש והמנהיג בעל חוש ההומור המפותח משדר יכולת התמודדות עם מצבים משתנים ואף קשים, גם אם לא הוכח שהוא אכן יודע להתמודד עם מצבים קשים. כמו כן, עצם היותו בעל חוש הומור מחבב אותו על הציבור.

פוליטיקאי שניחן בחוש הומור זהו שילוב מנצח. אין הדבר אומר שפוליטיקאי עם חוש הומור מפותח, ללא כישורים מנהיגותיים ויכולת קבלת החלטות, יוכל להבטיח את משרתו. אולם אין ספק שהתכונות המיוחסות לברק אובמה: כושר מנהיגות, יכולת להתמודד עם מצבים קשים, גמישות מחשבתית ומיומנויות חברתיות גבוהות, יש בהן כדי להשפיע על מי שאמור להנהיג.

מקורות:

1. אריסטו (2002). *רטוריקה*. תל אביב: ספריית הפועלים.
2. בארת, ר. (1977[2003]). *הרטוריקה של הדימוי*. בתוך: ת. ליבס ומ. טלמון (עורכות) *תקשורת כתרבות: מקראה, כרך א' (עמ' 271-259)*. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
3. בן צבי, א. (2011). *מטרומן ועד אובמה עלייתם וראשית שקיעתם של יחסי ארצות הברית – ישראל*. תל אביב: ידיעות אחרונות וספרי חמד.
4. גלילי, א. (2004). *הטל-פוליטיקאים מנהיגות פוליטית חדשה במערב ובישראל*. תל אביב: רמות.
5. וולמן, מ. (1995). *דמגוגיה ורטוריקה*. תל אביב: פפירוס.
6. זיבוטינסקי, ז. (1961). *על הדר*. תל אביב: שלטון ביתר.
7. כתבי אפלטון (תשל"ה). *אפולוגיה - כרך א'*. תל אביב: שוקן.
8. נדבה, י. (1957). *תורת הנאום*. תל אביב: הדר.

9. סובר, א. (2009). *הומור, בדרכו של האדם הצוחק*. ירושלים: כרמל.
10. סובר, א. (2011). "שפת ההומור המילוליי" *הומור מקוון*. גיליון מס 1, עמ' 15-25.
11. פוירשטין, א. (1976). *אפלטון, אפולוגיה קריטון*. תל אביב: אור עם.
12. פרץ, ג., פרץ, נ. (2010). *סודות השכנוע וההשפעה של אובמה*. תל אביב: מטר.
13. קיים, א. (2011). *רטוריקה על כף המאזניים*. תל-אביב: אסיף.
14. רמניק, ד. (2010). *אובמה מילדות ועד נשיאות*. אור יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, דביר.
15. Baker, K.L., Dalton, R., Hildebrandt, K. (1981). *Germany Transformed: Political Culture and the New Politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
16. Cicero. (1976). *De Oratore*, Cambridge Mass, Harvard University Press.
17. Clarke, M.L. (1962). *Rhetoric at Rome- Historical Survey*, London: Cohen & West.
18. Coe, K., Reitzes, M. (2010). Obama on the Stump: Features and Determinates of a Rhetorical Approach. *Presidential Studies Quarterly* 40(3): 391-413.
19. Domke, D., Coe, k. (2008). The God Strategy: How Religion Became a Political Weapon in America, *International Journal of Communication* (2): 749-752.
20. Druckman, J. (2001). The Implications of Framing Effects for Citizens Competence. *Political Behavior* 23(3): 225-256.
21. Entman, R. (2004). Projections of Power: Framing News, Public Opinion, and U.S. Foreign Policy. Chicago, IL: The university of Chicago press.
22. Georgalidou, M. (2011). "Stop caressing the ears of the hooded": Political humor" in: Tsakona, V., Popa, D. (eds). *Studies in political humor*. Amsterdam Philadelphia, John Benjaminns publishing house.
23. Gieswelle, D. (1978). *Rhetorik und Politik. Kulturwissenschaftliche Studien* Munchen:Minerva.
24. Hart, G., Jong, S. Weber, J.H. (2000). *A debate, Unpaginated e-mail newsletter*, ISSN: 1442-8652
25. Hartnoll, P. (1968). *The Concise History of Theatre*, N.Y. Harry N. Abrams.
26. Heath, A., Jowell, R., Curtice J., Evans, G. (1990). The Rise of the New Political Agenda in the UK. *European Sociological Review*, 6 (1), 31-48.
27. Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, NG: Princeton University Press. Ivie, R.L., Ginner, O. (2009). "American Exceptionalism in a Democratic Idiom: Transacting the Mythos of Change in the 2008 Presidential Campaign." *Communication Studies* 60 (September): 359-75.

28. Kayam, O., Galily, Y. (2012). *The Language of Obama: A Rhetorical Analysis- Examination of the emotive rhetorical devices appearing in Barack Obama's campaign speeches leading up to his inauguration*. Submitted to the journal of Issues in Discourse Analysis.
29. Kennedy, J. (1963). *The Art of Persuasion in Greece*, N.Y: Pr., Princeton.
30. Lawrence, J., Shapiro, R. (2000). *Politicians Don't Pander: Political Manipulation and the Loss of Democratic Responsiveness*. Chicago, IL: The university of Chicago Press.
31. Quintilian, (1980). *De Institutis of oratoria*, Cambridge Mass: Harvard University Press.
32. O'Connell, D.C., Kowal, S., Sabin, E.J., Lamia, J.F., Dannevik, M. (2010). Start – up Rhetoric in Eight Speeches of Barack Obama. *J Psycholinguist Res* 39:393–409 DOI 10.1007/s10936-010-9147-x.
33. Packard, V. (1957). *The hidden persuaders*, New York: Mckay.
34. Ridanpää, J. (2009). Geopolitics of Humour: The Muhammed Cartoon Crisis and the Kaltio Comic Strip Episode in Finland" *Geopolitics*, 14:729–749
35. Rolfe, M. (2010). "The pleasures of political humour in Australian democracy" *Journal of Australian Studies*, 34 (3), 363-376.
36. Sattler, W.M. (1947). *Conception of ethos in ancient rhetoric Speech Monographs* 14.
37. Schaffner, B.F., Sellers, P.J. (2010). "Introduction" in: B.F, Schaffner & P.J, Sellers (Eds), *Winning with Words-The Origins & Impact of Political Framing (1-8)*. New York U.S: Taylor and Francies
38. *Candidate Behavior. Campaign Discourse and Democracy* New York: Cambridge University Press.
39. Tsakona, V. (2009). "Humor and image politics in parliamentary" *Text & Talk* 29 (2), 219–237.
40. Tsakona, V., Popa, D.(2011). "Humor in politics and the politics of humor: An introduction", in: Tsakona, V., Popa, D. (eds). *Studies in political humor*. Amsterdam / Philadelphia, John Benjaminns publishing house. *Winning With Words* (1-9). UK:
42. Routledge, Taylor and Francis. Vasilievich, A. D. (2008). "Humor and Politics" *Russian Social Science Review*. 49(1), , 53–89.

43. Wattenberg, M.P. (1991). *The Rise of Candidate-Centered Politics: Presidential Elections of the 1980's*. Cambridge, MA, London, England: Harvard University Press.
44. Wattenberg, M.P. (1998). *The Decline of American Political Parties 1952-1996*. Cambridge, MA: Harvard University Press.